

به نام خدا

عروض و قافیه را آسان بیاموزید

قابل استفاده برای دانش آموزان و دانشجویان رشته
علوم انسانی و ادبیات فارسی

علی آقابزرگی

سرشناسه	: آقابزرگی، علی، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: عروض و قافیه را آسان بیاموزید / علی آقابزرگی.
مشخصات نشر	: تهران: مروارید بحر علم، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱۲۹ ص.
شابک	: 978-600-96217-9-8
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: عروض فارسی
موضوع	: Persian language -- Versification
موضوع	: قافیه
موضوع	: Rhyme
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ۴ع۷/۳۵۵۸PITR
رده بندی دیویی	: ۰۴۱۴۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۷۸۶۹۷

عروض و قافیه را آسان بیاموزید

مؤلف: علی آقابزرگی

ویراستار: سعید صمدی

نوبت و سال چاپ: نخست، ۱۳۹۶

✉ @morvaridbahreelm

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۳/۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۲۱۷-۹-۸ ISBN

انتشارات: مروارید بحر علم

E-mail: morvaridbahreelm@yahoo.com

کلیه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری اعم از زیراکس، بازنویسی، ذخیره کامپیوتری و اقتباس کلی و جزئی بدون مجوز کتبی ناشر و مؤلف ممنوع و از طریق قانونی قابل پیگیری است.

« حق چاپ برای ناشر محفوظ است »

فهرست مطالب

مقدمه ۹

بخش اول: قافیه

درس اول: شعر، وزن، قافیه ۱۳

شعر چیست؟ ۱۳

تفاوت بین شعر و نظم ۱۳

غرض از خیال انگیز بودن شعر ۱۴

وزن چیست؟ ۱۴

قافیه چیست؟ ۱۵

تعریف حرف: ۱۶

انواع حرف: ۱۶

مصوّت: ۱۶

صامت: ۱۷

تعریف ردیف: ۱۷

واژه‌های قافیه: ۱۸

- ۱۹ قافیه یا حروف قافیه:
- ۱۹ قواعد قافیه «الف»:
- ۱۹ قاعده ۱:
- ۲۱ قاعده ۲:
- ۲۲ خودآزمایی درس اول:
- ۲۳ درس دوم قواعد قافیه «ب»:
- ۲۳ تبصره ۱:
- ۲۴ حرف «رَوّی»:
- ۲۴ طرز تشخیص حرف «ن» از «ناقی»:
- ۲۴ تبصره ۲:
- ۲۶ تبصره ۳:
- ۲۷ تبصره ۴:
- ۲۸ تبصره ۵:
- ۲۹ تبصره ۶:
- ۳۰ تبصره ۷:
- ۳۰ تبصره ۸:
- ۳۱ واژه‌های هم قافیه:
- ۳۱ قافیه‌های میانی، درونی و ذوقافیتین:
- ۳۳ تعریف حاجب:
- ۳۳ قافیه خطی:
- ۳۴ قافیه لفظی:
- ۳۴ عیوب قافیه:

- ۳۴ عیوب قافیه بر دو نوع است:
- ۳۴ ردّ القافیه:
- ۳۵ تکرار واژه‌های غیر ساده قافیه:
- ۳۶ قافیه در شعر نو:
- ۳۷ خود آزمایی درس دوم:

بخش دوم: «عروض»

- ۵۱ درس سوم: معنای لغوی عروض
- ۵۱ تعریف عروض:
- ۵۱ حرف، هجا و وزن
- ۵۱ حرف:
- ۵۱ انواع حرف:
- ۵۲ تعریف هجا:
- ۵۲ انواع هجا:
- ۵۲ ویژگی‌های هجای کوتاه:
- ۵۳ «هجای بلند»
- ۵۳ ویژگی‌های هجای بلند نوع «الف»
- ۵۳ ویژگی‌های هجای بلند نوع «ب»
- ۵۳ «هجای کشیده»
- ۵۴ یادآوری چند نکته:
- ۵۴ وزن شعر:
- ۵۴ عروض:

واحد وزن:	۵۵
قواعد تعیین وزن:	۵۵
درست خواندن و درست نوشتن شعر (استفاده از خط عروضی):	۵۵
در نوشتن شعر به خط عروضی رعایت چند نکته لازم است:	۵۵
تقطیع هجایی:	۵۷
خودآزمایی درس سوم:	۶۰
درس چهارم: تقطیع به ارکان	۶۵
ارکان عروضی:	۶۸
الف) ارکانی، که در آغاز میایند و پایان مصراع می آیند:	۶۹
ب) ارکانی غیر پایانی، که در آخر مصراع قرار نمی گیرند:	۷۰
پ) ارکان پایانی، که فقط در رکن آخر مصراع می آیند:	۷۰
خودآزمایی درس چهارم	۷۱
درس پنجم: «چگونگی تقطیع شعر به ارکان»	۷۲
اختیارات شاعری:	۷۵
انواع اختیارات شاعری:	۷۵
۱- اختیارات زبانی:	۷۵
اختیارات زبانی بر دو نوع است:	۷۵
۱- امکان حذف همزه	۷۵
۲- تغییر کمیت مصوت‌ها	۷۶
الف) بلند تلفظ کردن مصوت‌های کوتاه	۷۶
ب) کوتاه تلفظ کردن مصوت‌های بلند	۸۰
خودآزمایی درس پنجم:	۸۳

- درس ششم: «اختیارات وزنی»: ۹۰
- اختیارات وزنی بر چهارگونه است ۹۰
- تقطیع شعر با اختیارات شاعری ۹۴
- خودآزمایی درس ششم ۹۸
- درس هفتم: «طبقه بندی اوزان» ۱۰۳
- نام اوزان شعر فارسی ۱۰۶
- نام اوزان اصلی از تکرار ارکان و زحافات آن ۱۰۶
- زحافات مشهور بحر «هَزَج» ۱۰۶
- زحافات مشهور بحر «رَمَل» ۱۰۷
- زحافات مشهور بحر «رَجَز» ۱۰۹
- زحافات مشهور بحر «مِثْقَال» ۱۱۰
- زحافات مشهور بحر «مِثْقَال» ۱۱۱
- نام اوزان متناوب و زحافات آن ۱۱۲
- زحافات مشهور «مستفعلن» در اوزان متناوب ۱۱۲
- زحافات مشهور «فاعلاتن» در اوزان متناوب ۱۱۲
- زحافات مشهور «مفعولات» ۱۱۴
- خودآزمایی درس هفتم ۱۱۶
- درس هشتم: «نکاتی دیگر درباره وزن شعر فارسی» ۱۲۲
- اوزان ذوری ۱۲۲
- مشخصات اوزان ذوری ۱۲۲
- اوزان پرکاربرد ذوری ۱۲۳
- کاربرد دو وزن ذوری نیز زیاد است ۱۲۴

- ۱۲۴..... اوزان مثنوی
- ۱۲۶..... هماهنگی وزن و محتوا
- ۱۲۷..... درس نهم: «گونه‌های وزن شعر فارسی»
- ۱۲۷..... اوزان شعر رسمی
- ۱۲۷..... اوزان شعر فارسی که در آن‌ها طول مصراع‌ها یکسان نباشد
- ۱۲۷..... ۱- وزن بر قالب مستزاد
- ۱۲۷..... ۲- بحر طویل
- ۱۲۸..... ۳- وزن نیمایی
- ۱۲۹..... منابع و مآخذ عروض و قافیه

مقدمه:

برای کسانی که با شعر فارسی سروکار دارند، عروض علمی آشناست و برای آنان که می‌خواهند در زمینه ادبیات تبحر و تخصص یابند، آموزش عروض از واجبات است. شعر فارسی، کلامی آهنگین است و عروض علمی است که از آهنگ‌های متنوع شعر فارسی بحث می‌کند. کسی که عروض می‌داند، شعر فارسی را با آگاهی کامل و به درستی می‌خواند. با چراغ عروض ساختار درونی موسیقایی شعر را به وضوح می‌بیند. می‌داند که کدام وجه یا وجوه قرائت درست و کدام وجه غلط است، کجا باید همزه را بخواند یا حذف کند، نباید مکث کرد یا نکرد. چرا فلان صورت درست و فلان صورت غلط است، تحت چیست؟ و اگر احیاناً خود ذوق شاعری داشته باشد، در ساختن شعر که یک قطعه ملامی و سقیایی است، دانش و بینش فراتر خواهد یافت. برای یک محقق ادبی که به کار نصحنی متون و دیوان شاعران کهن همت گماشته است، عروض ابزاری بس سودمند است. بدین وجه از نسخ موجود صحیح و یا اصح و کدام وجه غلط است؟ عروضدان در این زمینه با استدلال وارد می‌شود. در این کتاب، علم عروض با شیوه‌ی جدید ارائه شده است. مخصوصاً با توجه به مفاهیم صامت و مصوت و هجا که در عروض سنتی مطرح نبود، بسیار از مطالب غامض عروض قدیم با نحوه‌ی جدید و آسان، بازنویسی شده است. اما همواره سعی بر این بوده است که با اشاره‌هایی، ارتباط خود را با کتب قدیم عروضی حفظ کنیم. زیرا یک متخصص ادبیات، هر چند در زمینه‌های جدید علمی استاد باشد، باید بتواند از عهده فهم کتاب کهن نیز برآید.

شیوه این کتاب به نحوی است که باید دقیقاً هر مطلبی آموخته شود تا مطلب بعدی فهمیده گردد. از این رو بعد از مطالعه هر فصل باید مطمئن شوید که مطالب آن را آموخته‌اید. در پایان هر فصل تمریناتی آمده است، برای حل تمرینات باید مدام به

مطالب آن فصل رجوع کرد. یعنی تمرین بهانه یی است برای رجوع به مطالب متن، به نحوی که کم کم مراجعه به کتاب و پیدا کردن جای هر مطلب خاصی، عادی و طبیعی شود. هدف این کتاب این است که مساله وزن به طور طبیعی در ذهن دانش آموز یا دانشجو رسوخ یابد و فنون آن ملکه ذهن شود. عروض درس علمی است، با حفظ کردن سروکار ندارد. دانش آموز یا دانشجو باید مدام شعر تقطیع کند تا آن که کم کم ذهن او چنان آماده شود که به محض شنیدن بیتی و حتی مصراع، وزن آن را درآید.

در بخش اول، از درس اول این کتاب از علم قافیه با شیوه یی کاملاً تازه سخن رفته است. در اینجا در علم قافیه از مفاهیم صامت و مصوت و هجا استفاده شده است. در درس دوم این کتاب درباره قواعد قافیه، طرز تشخیص حرف روی از الحاقی و انواع تبصره ها، قافیه های میانی و ترویی و همچنین عیوب قافیه بحث مفصل شده است. آموختن علم قافیه برای کسانی که با زبان اهنکین یعنی شعر و نثر فنی سروکار دارند، ضروری است. شعر فارسی مقفی است و بدیهی است که باید از قافیه شناختی فنی داشت و هدف کلی این بخش کتاب تشخیص و استعمال آوایی قافیه در شعر فارسی است. بخش دوم کتاب از درس سوم به علم عروض، شناختن صامت ها و مصوت ها، مفهوم هجا، ویژگی های هر هجا، قواعد تعیین وزن و شیوه آرایش سخن رفته است. در درس چهارم از تقطیع و وزن و جدول ارکان سخن رفته است. در درس پنجم و ششم از چگونگی تقطیع شعر به ارکان، درباره اختیارات شاعری پرداخته شده است. به نظر می رسد مهم ترین بخش کتاب درس های دوم، سوم و چهارم است که در آن از فنون تقطیع بحث شده است. تقطیع مهم ترین قسمت عروض است و کار اصلی دانشجو یا دانش آموز آموختن فنون تقطیع است. و این مهم وقتی تحقق می یابد که مکرر در مکرر در تقطیع شعر به قواعد و ضرورت و اختیارات تقطیع و وزن

مراجعه شود و در عمل به نحو استدلالی، مطالب آن آموخته گردد و گرنه بدیهی است که اگر کسی همه قواعد و ضرورات و اختیارات را از حفظ داشته باشد امانحوه کاربرد آن‌ها را نفهمیده باشد، یعنی تمرین کافی نداشته باشد، هیچ گاه از عهده تقطیع درست بر نخواهد آمد.

در درس هفتم هم به طبقه بندی اوزان شعر فارسی اعم از اوزان تکراری و متناوب و بحور و زحافات آن پرداخته شد و درس هشتم و نهم نیز درباره اوزان دوری، مشخصات این اوزان و همچنین اوزان شعر رسمی و غیررسمی و وزن در قالب مستزاد و بحر ذویل بحث شده است. تمرینات نیز در پایان هر درس با پاسخ آن آمده است.

آنچه در این کتاب به نگارش درآمده، حاصل تجربه سی ساله معلمی است. منتظر انتقادات و پیشنهادات دوستانم هستم.

علی آقابزرگی

تهران - تابستان ۹۶